
Типологізація комплексів культових споруд Івано-Франківської області: архітектурно-планувальний аналіз

Богдан Корольчук

Кафедра архітектури та будівництва, Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»,
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID 0009-0008-2741-850X

Анотація: Стаття присвячена комплексному архітектурно-планувальному аналізу культових споруд Івано-Франківської області та обґрунтуванню їх типологічної класифікації. У дослідженні розглянуто сакральну архітектуру як невід’ємну частину історико-культурної спадщини регіону, сформовану під впливом багатовікових релігійних традицій, етноконфесійної багатоманітності, локальних будівельних практик і просторових умов. Визначено ключові методологічні підходи до класифікації культових комплексів: конфесійний, функціональний, морфологічний, історико-стильовий, містобудівний, а також феноменологічний і семіотичний – як частину сучасної європейської наукової традиції.

На основі аналізу джерел, охоронної документації та польових обстежень ідентифіковано п’ять основних типів сакральних споруд, поширених на території області: парафіяльні храми, монастирські комплекси, каплиці, дзвіниці та синагоги. Для кожного типу подано характеристику архітектурної організації, об’ємно-просторового вирішення, функціональної наповненості та містобудівного контексту. Простежено залежність архітектурних рішень від геоморфологічних та планувальних умов – зокрема вплив рельєфу, щільності забудови, орієнтації на ландшафтні домінанти.

У статті запропоновано багаторівневу типологічну схему класифікації культових комплексів Івано-Франківщини, яка охоплює п’ять критеріїв: конфесійна приналежність, функціональна структура, об’ємно-планувальні характеристики, стильова еволюція та містобудівне розташування. Обґрунтовано доцільність її використання як основи для подальших досліджень, реставраційних програм, ревіталізації сакральних об’єктів і формування політики охорони архітектурної спадщини. Акцент зроблено на необхідності збереження типологічного розмаїття як ресурсу культурної ідентичності та потенціалу сталого розвитку територій.

Ключові слова: культові комплекси, сакральна архітектура, типологізація, об’ємно-планувальна структура, конфесійна приналежність, Івано-Франківська область, архітектурна спадщина, містобудівне середовище.

1. Вступ

Сакральна архітектура Івано-Франківської області є важливим компонентом історико-культурної спадщини України, що формувалася під впливом багатовікових релігійних традицій, етноконфесійної багатоманітності та регіональних будівельних практик. Комплекси культових споруд, до складу яких входять храми, каплиці, дзвіниці, монастирські, господарські й адміністративні будівлі, відіграють ключову роль у формуванні архітектурного середовища поселень і збереженні локальної ідентичності. Упродовж століть ці комплекси зазнавали трансформацій, адаптуючись до змін духовних, соціально-політичних і функціональних умов, що зумовило розмаїття архітектурно-планувальних рішень.

Особливу цінність становить типологічне різноманіття сакральних ансамблів, сформоване на стику християнської (православної, греко-католицької, римо-католицької) та юдейської

традицій, із виявами бароко, класицизму, модерну, неоготики. Архітектурно-планувальна структура культових комплексів Івано-Франківщини відображає характерні риси локального сакрального будівництва й потребує наукового осмислення та систематизації. У сучасних умовах її вивчення сприятиме не лише збереженню та ревіталізації цих пам'яток, а й їхній гармонійній інтеграції в актуальні процеси містобудівного розвитку.

З огляду на зазначене, актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю системного наукового осмислення та класифікації різноманітних типів сакральних ансамблів, що склалися в регіоні впродовж кількох століть. Попри значну кількість культових комплексів, що збереглися до нашого часу, архітектурно-планувальні особливості їх формування, трансформації й функціонування в умовах змін історико-культурного середовища залишаються фрагментарно дослідженими. Вивчення цієї теми дозволяє не лише уточнити структурно-просторові параметри сакральної забудови, а й розкрити взаємозв'язок між архітектурною формою, релігійною функцією та локальною ідентичністю. Крім того, типологізація культових комплексів стане основою для розроблення практичних рекомендацій щодо їх охорони, адаптації та включення в сучасні містобудівні стратегії, що особливо актуально в умовах зростання суспільної уваги до збереження культурної спадщини як ресурсу сталого розвитку територій.

2. Об'єкті предмет дослідження

Об'єкт дослідження: культові комплекси Івано-Франківської області, що сформувалися в різні історичні періоди та належать до різних конфесій.

Предмет дослідження: архітектурно-планувальні особливості, структурна організація, функціональне зонування та типологічні характеристики культових ансамблів.

3. Мета та задачі дослідження

Метою нашого дослідження є визначення типологічної структури комплексів культових споруд Івано-Франківської області шляхом аналізу їх архітектурно-планувальних характеристик, виявлення закономірностей формування об'ємно-просторових рішень та функціонального зонування сакральних ансамблів.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- узагальнити наявні підходи до класифікації культових комплексів у науковій літературі.
- визначити основні типи культових споруд, поширених на території Івано-Франківської області.
- проаналізувати об'ємно-планувальні рішення сакральних комплексів різних конфесій та етапів історичного розвитку.
- встановити залежність архітектурної організації від ландшафтних і містобудівних умов.
- запропонувати типологічну схему класифікації комплексів культових споруд регіону.

4. Аналіз літератури

У науковій літературі, присвяченій сакральній архітектурі Прикарпаття, чітко простежується тенденція до міждисциплінарного підходу, в якому поєднуються історико-архітектурний, стилістичний, типологічний і пам'яткоохоронний аналіз. Так, Н. Бабій (2004 р.) досліджує організацію простору костелів у бароковій традиції, наголошуючи на специфіці архітектурних рішень, зумовлених конфесійними канонами та локальним середовищем [1]. Робота Т. Маланюк (2014 р.) доповнює це вивчення детальним аналізом барокової стилістики

у сакральній архітектурі Прикарпаття XVII–XVIII ст., підкреслюючи роль релігійного патронату та художньо-естетичну трансформацію форм [5].

У контексті збереження спадщини ключовими є праці В. Вечерського (2002 р.) та Л. Прибеги (2007 р., 2016 р.), які розглядають сакральну архітектуру не лише як культурне явище, а як об'єкт охорони. Вечерський акцентує на втраті значної частини архітектурної спадщини та потребі її документування [2], а Прибега детально аналізує дерев'яні храми Карпатського регіону, їх морфологію та культурний контекст, що є основою для типологічних досліджень [6; 7]. Праця Я. Тараса (2006 р.) представляє ілюстрований словник української дерев'яної церковної архітектури, який є унікальним довідником з морфологічної термінології й дозволяє систематизувати типологічні особливості сакральних споруд [9].

Питання обліку пам'яток і джерельної бази сакральної архітектури розкриває М. Жарких, який аналізує історію формування реєстрів пам'яток та методику інвентаризації архітектурних об'єктів [4]. Важливий внесок у регіональні дослідження сакрального зодчества робить В. Слободян (1994 р.), який досліджує церковну архітектуру південної Буковини та розробляє власну типологію дерев'яних храмів, що частково релевантна для Прикарпаття [8].

Окреме місце займає монографія М. Вуянка (2022 р.), присвячена кафедральному собору Воскресіння Христового в Івано-Франківську – одній із найзначущіших сакральних споруд регіону. Автор висвітлює етапи трансформації архітектурного образу споруди у контексті змін її функціонального статусу та політичного оточення [3].

Методологічну й енциклопедичну основу для типологічних досліджень надає В. Тимофієнко (1995 р.), який у своїй енциклопедії фіксує широке коло термінів і понять, пов'язаних з архітектурною спадщиною, у т.ч. сакрального характеру [11].

Нарешті, актуальні тенденції формування архітектурного середовища Прикарпаття аналізують Х. Терлецька та М. Космій (2022 р.), підкреслюючи вплив соціальних і ландшафтних чинників на розвиток архітектурної спадщини регіону, що є важливим для вивчення просторової організації культових ансамблів [10].

5. Методи досліджень

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному міждисциплінарному підході, що охоплює принципи історизму, системності, типологічного аналізу та культурного контексту. Базовим є типологічний метод, що дозволяє здійснити класифікацію культових комплексів за морфологічними, функціональними та стилістичними ознаками. Історико-генетичний метод застосовується для реконструкції етапів формування архітектурно-планувальних структур у контексті суспільно-релігійної еволюції регіону. Метод архітектурної морфології дає змогу виявити закономірності просторової організації та структурної композиції об'єктів. Компаративний аналіз використовується для зіставлення різних типів сакральних ансамблів у межах Івано-Франківської області та в ширшому культурному середовищі Карпатського регіону. Джерельну базу дослідження становлять польові обстеження, архівні плани, історико-архітектурні інвентаризації, матеріали охоронної документації та фотозйомка. У процесі аналізу використовуються картографування, схематика забудови та графічне моделювання планувальних рішень. Просторово-структурний аналіз дає змогу оцінити взаємодію культових об'єктів із навколишнім середовищем та елементами інфраструктури. Метод соціокультурної інтерпретації допомагає виявити символічну, духовну та ідентифікаційну функцію сакральних комплексів у житті громад. Особливу увагу приділено методам візуальної типологізації, що включають фіксацію архітектурних домінант, орієнтації об'єктів та композиційної ієрархії. Застосування принципів охоронної архітектурної науки дозволяє сформулювати практичні рекомендації щодо ревіталізації пам'яток. Такий комплекс методів забезпечує цілісне і науково обґрунтоване вивчення типології культових комплексів як складної архітектурно-планувальної системи.

6. Результати досліджень

Класифікація культових комплексів є одним з ключових етапів у науковому пізнанні архітектурної спадщини, зокрема сакрального будівництва. У сучасній науковій літературі існує кілька провідних підходів до типологізації культових споруд та ансамблів, які базуються на різних критеріях: конфесійних, функціональних, морфологічних, композиційних, історико-стильових та містобудівних.

Одним із найдавніших підходів є конфесійна класифікація, яка визначає культові споруди відповідно до їх релігійної приналежності – православні, греко-католицькі, римо-католицькі, протестантські, юдейські, мусульманські тощо. Цей поділ особливо активно застосовується в історико-культурних дослідженнях, оскільки він дозволяє розглядати архітектуру як вираження богословських і літургійних традицій. Наприклад, у православній традиції центральне місце посідає хрестово-купольна композиція, тоді як у римо-католицьких храмах переважають базилікальні або зальний типи об'ємно-просторової організації. У межах цієї класифікації важливим є також поділ за церковними обрядами (візантійським, латинським, вірменським тощо), що має вплив на форму, орієнтацію, композиційний центр споруд.

Функціональний підхід, який отримав поширення у працях з архітектурознавства та реставраційної практики, пропонує розгляд культових комплексів як структур, що включають декілька функціональних блоків. До таких блоків зазвичай відносять: храмову частину (центр літургійного життя), господарсько-адміністративні споруди (ризниці, келії, будинки настоятелів), меморіальні або надгробні об'єкти (усипальниці, каплиці), дзвіниці, обгороджувальні конструкції (мури, брами). Такий підхід дозволяє аналізувати культові комплекси як системи взаємопов'язаних функціональних елементів, організованих відповідно до просторової ієрархії та ритуального сценарію.

Архітектурно-морфологічний підхід базується на аналізі планувальних і об'ємно-просторових характеристик. У працях українських дослідників (зокрема, В. Тимофієнка [11], Л. Прибети [6-7]) виділяються такі типи храмів: тридільні (навові), хрестоподібні, центричні (з купольною домінантою), зальні, базилікальні. Ці типи, відповідно, лягають в основу типологізації не лише окремих храмів, але й цілих комплексів, у яких домінує той чи інший тип. У випадку монастирських ансамблів особлива увага приділяється композиційній організації простору навколо головної церкви, як ядра всього ансамблю.

Важливу роль відіграє історико-стильовий підхід, що враховує хронологію спорудження та панівні стилістичні риси. Для Івано-Франківської області характерні зразки бароко, класицизму, історизму, модерну та неоготики, а також унікальне поєднання традицій народного дерев'яного зодчества із європейськими стильовими впливами. Типологізація за стилем дозволяє простежити еволюцію художньої мови сакральної архітектури, а також виявити періоди посиленої європеїзації чи, навпаки, національно-орієнтованого архітектурного відродження.

Містобудівний підхід розглядає культові комплекси у взаємодії з навколишнім середовищем – ландшафтом, планувальною структурою населеного пункту, транспортними та візуальними осями. Такий підхід представлений у працях з урбаністики та регіонального планування і особливо актуальний для гірських та приміських громад Прикарпаття, де храми нерідко виступають просторовими домінантами.

У контексті західноєвропейської науки окрему увагу заслуговує феноменологічний і семіотичний підходи, згідно з якими культова архітектура розглядається як система знаків і смислів. Тут типологізація здійснюється з урахуванням символіки просторових форм, орієнтації, композиційної ієрархії – що особливо цінне при дослідженні структур, в яких просторове розміщення об'єктів має ритуальне, а не лише функціональне значення.

Зазначені підходи не є взаємовиключними – у сучасній науковій практиці вони часто застосовуються у взаємозв'язку. Наприклад, для створення реставраційних паспортів чи

охоронних зон використовуються дані функціональної, морфологічної, конфесійної та історико-стильової класифікацій.

В українській науці дослідженнями типології культових споруд займалися В. Слободян [8], М. Жарких [4], В. Вечерський [2], Я. Тарас [9] та ін. Зокрема, В. Слободян у своїх працях окреслює типологію дерев'яних храмів Галичини за планувальною схемою та кількістю зрубів, що є важливою основою для подальшого вивчення комплексів. В. Вечерський застосовує поняття історико-територіального типу сакральної архітектури, що враховує не лише морфологію споруд, але й їх просторово-культурне середовище [2]. Це дозволяє поглибити розуміння типу як не лише формально-конструктивної, а й історико-контекстуальної категорії.

Узагальнення наукових підходів дає підстави стверджувати, що класифікація культових комплексів має бути багаторівневою й відкритою до уточнень залежно від мети дослідження. У контексті Івано-Франківської області доцільно застосовувати адаптовану багатокритеріальну типологічну модель, що враховує специфіку конфесійного складу, ландшафтно-територіальних умов та традиційного зодчества регіону.

Якщо говорити про типи культових споруд Івано-Франківської області і їх регіональну специфіку, то області вирізняється винятковим багатством культових споруд, що сформувалися впродовж кількох століть унаслідок взаємодії релігійного, етнічного, історико-політичного та культурного чинників. Цей регіон став ареалом поширення різних конфесійних традицій – передусім християнської (православної, греко-католицької, римо-католицької) та юдейської, – що й зумовило розмаїття типів сакральних споруд. Визначення основних типів культових об'єктів у межах Івано-Франківщини потребує врахування як морфологічних і функціональних характеристик, так і історико-релігійного контексту їхнього виникнення та функціонування.

На підставі аналізу архівних джерел, охоронної документації, наукових праць та результатів польових обстежень було ідентифіковано п'ять основних типів культових споруд, характерних для регіону: парафіяльні храми, монастирські комплекси, каплиці, дзвіниці та синагоги. Кожен з цих типів має свою функціональну роль, особливості архітектурного вирішення та ступінь інтеграції в просторову структуру поселень.

Парафіяльні храми становлять найбільш поширену категорію культових споруд і слугують осередками релігійного життя місцевих громад. Вони репрезентовані переважно у формі тридільних дерев'яних церков у гірських районах (Гуцульщина, Бойківщина) та мурованих однонавових або хрестоподібних храмів у середньогір'ї й на рівнині. У структурі населених пунктів парафіяльні церкви зазвичай займають центральну або підвищену позицію, відіграючи роль просторових і візуальних домінант [1, с. 315]. Їх архітектура відзначається широким спектром стилістичних рішень – від народного бароко до історизму й модерну – з відповідною еволюцією декоративного оздоблення, форм покриття, типів віконних і дверних прорізів.

Монастирські комплекси становлять складні архітектурно-функціональні утворення, до складу яких, окрім основного храму, входять келійні корпуси, трапезні, адміністративні приміщення, господарські об'єкти, а часто й оборонні елементи (мури, вежі). Найвідомішими прикладами є монастирі у Маняві, Гошеві, а також ряд жіночих монастирів в околицях Калуша, Тисмениці, Долини. Просторово-планувальна структура таких комплексів часто організована навколо внутрішнього дворика (клуатру), а композиція формує замкнений ансамбль з ієрархічним підпорядкуванням об'єктів. Монастирі активно впливали на навколишній культурний ландшафт, будучи не лише осередками духовності, але й освітніми та економічними центрами.

Каплиці – малі за масштабом сакральні споруди, які виконують меморіальну, ритуальну або культову функцію. Вони можуть бути окремо розташованими або частиною цвинтарних ансамблів, розміщуватись при дорогах, на узліссях, біля джерел чи мостів. Серед них зустрічаються як прості однооб'ємні будівлі з двосхилим або шатровим покриттям, так і

невеликі зразки стилізованої архітектури з ознаками класицизму, неоготики чи еклектики. Каплиці важливі як елементи «сакрального ландшафту» та символічного маркування території, що передає уявлення громади про межі, святість місця й пам'ять поколінь.

Дзвіниці розглядаються як супровідні, але часто самостійні архітектурні об'єкти, що мають не лише функціональне, а й композиційне значення. Вони можуть бути розташовані окремо або з'єднані з храмом, виконані з дерева чи цегли, мати одну, дві або три яруси. Типологія дзвіниць варіюється залежно від конфесії, періоду будівництва та регіональних традицій. Дерев'яні дзвіниці часто повторюють формальні риси храму, а муровані – демонструють ускладнену декорацію та більш виразну вертикальність.

Синагоги, як об'єкти юдейської сакральної архітектури, зосереджені переважно в колишніх містечках із значною єврейською присутністю – Коломиї, Снятині, Тлумачі, Городенці. Їх архітектура варіюється від дерев'яних синагог XVIII ст. до монументальних мурованих будівель із елементами бароко, ренесансу або орієнтального стилю. Структура синагоги зазвичай включає молитовну залу, бабінець, залу зборів, шкільні приміщення (єшиви), а в деяких випадках – житлові будинки рабина чи службовців. Багато синагог зазнали руйнувань або були перепрофільовані в радянський період, однак їхній історико-культурний потенціал зберігається як свідчення релігійного розмаїття регіону.

У процесі дослідження також фіксуються змішані типи культових комплексів, зокрема храми при монастирях, з'єднані з келіями, або парафіяльні церкви, доповнені притворами, меморіальними каплицями та окремими дзвіницями. Такі об'єкти особливо поширені в районах із сильним впливом традиційного будівництва та етноконфесійного співіснування. Це вимагає більш гнучкого підходу до типологізації, з урахуванням не лише функціональних, але й історичних, семантичних і контекстуальних чинників.

У підсумку, визначення основних типів культових споруд Івано-Франківської області дозволяє окреслити архітектурну карту регіону, що є передумовою для подальшого аналізу їх об'ємно-планувальних характеристик, типологічної систематизації та оцінки в контексті збереження культурної спадщини. Такий підхід є необхідним як для теоретичного осмислення феномену сакральної архітектури, так і для формування практичних заходів з її охорони та інтеграції в сучасні урбаністичні практики.

Окремо варто говорити про наліз об'ємно-планувальних рішень сакральних комплексів різних конфесій та етапів історичного розвитку, що дозволяє простежити не лише архітектурні закономірності розвитку, а й глибше зрозуміти соціокультурний та конфесійний контекст, у якому ці об'єкти виникали і функціонували [10, с. 1121]. З огляду на багатоконфесійний склад населення регіону, а також тривалу історичну еволюцію з різними впливами – від місцевого народного зодчества до стилістичних запозичень із Західної Європи – об'ємно-просторові рішення культових споруд формувалися як результат адаптації релігійних канонів до місцевих умов.

Православні та греко-католицькі церкви, особливо в сільській місцевості, зберегли риси традиційного дерев'яного зодчества, з типовою тридільною композицією (бабінець – нава – вівтар) та компактним об'ємом. Найбільш поширеною схемою є тризрубна триверха структура, яка відзначається вертикальною домінантою центральної нави та менш виразними об'ємами бічних частин. Ці храми, як правило, мають квадратну або прямокутну наву, яка перекривається наметовим або готичним дахом. Архітектурна мова формується за рахунок пропорцій зрубів, контурів покриття та декоративного оздоблення (карнизи, різьблені фронтони, завершення у формі цибулин).

У більш пізній період, зокрема в кінці XIX – на початку XX ст., спостерігається активне використання цегли та каменю у будівництві [3, с. 56]. Це зумовило ускладнення об'ємно-просторової структури: з'являються хрестоподібні у плані храми з купольною композицією та домінантною центральною навою. Вони часто мають симетричні фасади з центральною вежею або двома баштами при вході, що відображає вплив історизму, а в окремих випадках – неовізантійського або неоукраїнського стилів. Просторове планування таких храмів

підпорядковане принципу осової симетрії, а вхідний вузол, як правило, оформлюється у вигляді притвору з трикутним фронтоном або арковим порталом.

Римо-католицькі храми в Івано-Франківській області відзначаються більш чіткою базилікальною або зальною схемою з видовженою навою та прямокутним або напівкруглим вівтарем. У плані вони здебільшого однопросторові, з мінімально вираженою трансептною частиною. Такі храми мають стриманий інтер'єр з акцентом на готичні або ренесансні деталі: стрілчасті вікна, контрфорси, високі шпилі, декоративні розетки. У багатьох випадках римо-католицькі комплекси включають також плебанію (дім священника), костельне подвір'я, огорожу та господарські будівлі. Прикладом є костели у Коломиї, Рогатині, Брошнєві-Осаді, які демонструють поєднання архітектурної простоти з виразною вертикаллю веж.

Монастирські комплекси, незалежно від конфесійної приналежності, характеризуються комплексною об'ємно-просторовою організацією, яка включає ядро у вигляді головного храму та систему додаткових функціональних споруд. В основі планування монастирів часто лежить клаустральна композиція з внутрішнім подвір'ям, довкола якого розташовані келійні корпуси, трапезна, ризниця, школа, бібліотека, господарські приміщення. У більшості випадків ансамбль оточений муром із вежами, а вхідна брама має символічне та композиційне значення. Історичним зразком є Манявський скит, де просторове розміщення будівель підпорядковане як оборонним, так і духовним принципам – з чітким розділенням священного і світського просторів.

Каплиці, як малі сакральні об'єкти, демонструють широкий спектр об'ємних рішень – від однопросторових прямокутних споруд із двосхилим дахом до стилізованих ротонд або готичних об'єктів з аркатурою і шпилем. Їхній масштаб і конструкція залежать від функціонального призначення: цвинтарні каплиці часто мають підвальні крипти, тоді як придорожні – мінімальні архітектурні форми, спрямовані на швидке зведення з доступних матеріалів [5, с. 51]. У планувальній структурі каплиці рідко є центром ансамблю, однак вони відіграють важливу роль у маркуванні простору – як точкові сакральні акценти на межах поселення або при важливих шляхах.

Синагоги як об'єкти юдейської архітектури мають специфічну об'ємно-просторову організацію. Основним простором є велика молитовна зала з бімою в центрі, що часто увінчана куполом або світловим ліхтарем. У фасадному рішенні переважають симетричні композиції з двома баштами або ризалітами, декорованими елементами орієнтального або класицистичного характеру. Планування передбачає також жіночу галерею (бабінець), приміщення для навчання (ешиву) та іноді – будинок рабина або господарські прибудови. Більшість синагог розташовані в історичних центрах міст і містечок, з орієнтацією на внутрішнє подвір'я або головну вулицю.

Аналіз об'ємно-планувальних рішень свідчить про складну ієрархію сакральних об'єктів – від мініатюрних каплиць до великих ансамблів, у яких кожен елемент підпорядкований загальній композиційній логіці. Спільною рисою більшості об'єктів є орієнтація на схід, наявність чіткої осовості та формування ансамблів із центральною домінантою. Водночас конфесійні та історичні відмінності зумовлюють розмаїття архітектурних рішень, що потребують системного аналізу в рамках типологічної моделі.

Таким чином, вивчення об'ємно-планувальних рішень культових комплексів Івано-Франківської області в конфесійному та історичному розрізі дозволяє охопити багатовимірну картину розвитку сакрального будівництва, виявити внутрішні закономірності та простежити трансформацію архітектурної форми під впливом змін соціальних, технологічних і культурних умов.

Архітектурна організація культових споруд не існує у відриві від навколишнього простору. У межах Івано-Франківської області, де ландшафтне різноманіття поєднується з історично сформованою мережею поселень, культові комплекси не лише формували архітектурне обличчя регіону, а й інтегрувалися в природно-географічне середовище та структуру населених пунктів. Дослідження залежності архітектурного формоутворення від

ландшафтних і містобудівних умов дозволяє розкрити приховані закономірності розміщення, орієнтації та просторової композиції сакральних ансамблів.

Передусім слід зазначити, що геоморфологічні особливості регіону суттєво впливали на розміщення культових об'єктів. Гірські райони (Гуцульщина, частково Бойківщина) сприяли формуванню компактних, вертикально орієнтованих ансамблів, розташованих на підвищеннях або природних терасах, часто з урахуванням панорамного огляду. Тут церкви та монастирі ставали не лише духовними осередками, а й орієнтирами, що візуально домінували над селом, слугуючи своєрідним маркером просторової організації. Наприклад, церква Різдва Пресвятої Богородиці в Яворові розташована на горі і сприймається як завершення просторової осі села, підкреслюючи ритуальну і композиційну винятковість.

У рівнинній частині області, особливо в передгір'ї та долинах річок (Придністров'я, Солотвинсько-Болехівська зона), переважає розташування культових об'єктів у центрі поселення, на площах або при головних вулицях [11]. Тут акцент робиться не стільки на панорамність, як у горах, скільки на симетрію, зручність доступу та центральність у планувальній структурі. Архітектурна організація таких об'єктів є відкритішою, з більш розгалуженим ансамблевим розвитком, включаючи дзвіниці, каплиці, муровані огорожі та господарські прибудови. Прикладами можуть бути комплекси у Тлумачі, Тисмениці, Снятині, де сакральні ансамблі формували кістяк міського простору.

Містобудівні умови історичних поселень Івано-Франківщини (зокрема Коломия, Рогатин, Галич, Калущ) також визначали архітектурну композицію культових споруд. У містах із регулярною забудовою (часів австрійської чи польської адміністрації) церкви та костели здебільшого включалися до структури площ, кварталів, вулиць з дотриманням осевої симетрії. Натомість у середовищі органічного планування характерніша спонтанна інтеграція культових будівель у тканину поселення з урахуванням рельєфу, під'їздів і локальних візуальних домінант. Часто сакральні комплекси мали відносно автономну зону навколо – огорожу, майдан, сквер або навіть ярмаркову площу.

Особливого значення набувало питання орієнтації культових споруд відносно сторін світу, панівних вітрів, інсоляції, під'їздів. Традиційно головний вівтар орієнтувався на схід, але в умовах складного рельєфу або міської забудови ця орієнтація могла змінюватися, зокрема в костелах та синагогах. Проте у більшості випадків зберігався принцип відкритості входу до південної або західної частини ділянки, що забезпечувало зручний доступ та сприятливі умови освітлення.

Важливою рисою є взаємодія сакральних об'єктів із природним середовищем – водними об'єктами, лісами, скелями, долинами. Нерідко церкви будувалися біля джерел, які вважалися цілющими, або на межах лісових масивів, де могли поєднуватися християнські та народні культові традиції. Подібні об'єкти з часом ставали місцями паломництва (Гошів, Погоня), а їхній архітектурний образ формувався не лише як місце молитви, а як просторово організований сакральний ландшафт.

Формальна композиція ансамблів також тісно пов'язана з умовами оточення. У гірських селах церкви часто мали видовжену форму, що відповідала витягнутій забудові населеного пункту. Компактність ділянки зумовлювала розміщення допоміжних споруд уздовж однієї осі або по периметру. Водночас у міських умовах або великих монастирях композиція набувала більшої складності – зі створенням внутрішніх дворів, функціонального зонування, включенням симетричних елементів.

У контексті реконструкцій та перебудов, які відбувалися переважно у XIX–XX ст., також спостерігається залежність архітектурної трансформації від ландшафту: добудови дзвіниць, розширення притворів, надбудови каплиць здійснювалися з урахуванням просторових обмежень ділянки [1, с. 316]. Особливо це стосується об'єктів, що були вбудовані у щільну квартальну забудову або адаптовані до сучасного функціонального використання.

У підсумку можна стверджувати, що архітектурна організація культових комплексів Івано-Франківської області є результатом складної взаємодії релігійних, символічних,

функціональних і просторових чинників. Ландшафтна та містобудівна зумовленість відіграють ключову роль у формуванні планувальної структури, стилістичного рішення та ансамблевої композиції сакральних споруд. Усвідомлення цих взаємозв'язків є важливою передумовою для коректної типологізації, реставрації та інтеграції культових ансамблів у сучасне культурне середовище.

Сакральна архітектура Івано-Франківської області є важливим компонентом історико-культурної спадщини України, що формувалася під впливом багатовікових релігійних традицій, етноконфесійної багатоманітності та регіональних будівельних практик. Комплекси культових споруд, до складу яких входять храми, каплиці, дзвіниці, монастирські, господарські й адміністративні будівлі, відіграють ключову роль у формуванні архітектурного середовища поселень і збереженні локальної ідентичності. Упродовж століть ці комплекси зазнавали трансформацій, адаптуючись до змін духовних, соціально-політичних і функціональних умов, що зумовило розмаїття архітектурно-планувальних рішень. Особливу цінність становить типологічне різноманіття сакральних ансамблів, сформоване на стику християнської (православної, греко-католицької, римо-католицької) та юдейської традицій, із виявами бароко, класицизму, модерну, неоготики. Архітектурно-планувальна структура культових комплексів Івано-Франківщини відображає характерні риси локального сакрального будівництва й потребує наукового осмислення та систематизації. У сучасних умовах її вивчення сприятиме не лише збереженню та ревіталізації цих пам'яток, а й їхній гармонійній інтеграції в актуальні процеси містобудівного розвитку.

Класифікація культових комплексів є одним з ключових етапів у науковому пізнанні архітектурної спадщини, зокрема сакрального будівництва. У сучасній науковій літературі існує кілька провідних підходів до типологізації культових споруд та ансамблів, які базуються на різних критеріях: конфесійних, функціональних, морфологічних, композиційних, історико-стильових та містобудівних. Одним із найдавніших підходів є конфесійна класифікація, яка визначає культові споруди відповідно до їх релігійної приналежності – православні, греко-католицькі, римо-католицькі, протестантські, юдейські, мусульманські тощо. Функціональний підхід, що отримав поширення у працях з архітектурознавства та реставраційної практики, пропонує розгляд культових комплексів як структур, що включають декілька функціональних блоків. Архітектурно-морфологічний підхід базується на аналізі планувальних і об'ємно-просторових характеристик. Важливу роль відіграє історико-стильовий підхід, що враховує хронологію спорудження та панівні стилістичні риси. Містобудівний підхід розглядає культові комплекси у взаємодії з навколишнім середовищем – ландшафтом, планувальною структурою населеного пункту, транспортними та візуальними осями. Узагальнення наукових підходів дає підстави стверджувати, що класифікація культових комплексів має бути багаторівневою й відкритою до уточнень залежно від мети дослідження. У контексті Івано-Франківської області доцільно застосовувати адаптовану багатокритеріальну типологічну модель, що враховує специфіку конфесійного складу, ландшафтно-територіальних умов та традиційного зодчества регіону.

Територія сучасної Івано-Франківської області вирізняється винятковим багатством культових споруд, що сформувалися впродовж кількох століть унаслідок взаємодії релігійного, етнічного, історико-політичного та культурного чинників. Цей регіон став ареалом поширення різних конфесійних традицій, що зумовило розмаїття типів сакральних споруд. На підставі аналізу архівних джерел, охоронної документації, наукових праць та результатів польових обстежень було ідентифіковано п'ять основних типів культових споруд, характерних для регіону: парафіяльні храми, монастирські комплекси, каплиці, дзвіниці та синагоги. Парафіяльні храми становлять найбільш поширену категорію культових споруд і слугують осередками релігійного життя місцевих громад. Монастирські комплекси становлять складні архітектурно-функціональні утворення. Каплиці – малі за масштабом сакральні споруди, які виконують меморіальну, ритуальну або культову функцію. Дзвіниці розглядаються як супровідні, але часто самотійні архітектурні об'єкти. Синагоги зосереджені

переважно в колишніх містечках із значною єврейською присутністю. У процесі дослідження також фіксуються змішані типи культових комплексів. У підсумку, визначення основних типів культових споруд Івано-Франківської області дозволяє окреслити архітектурну карту регіону, що є передумовою для подальшого аналізу їх об'ємно-планувальних характеристик.

Аналіз об'ємно-планувальних рішень сакральних комплексів Івано-Франківської області дозволяє простежити не лише архітектурні закономірності розвитку, а й глибше зрозуміти соціокультурний та конфесійний контекст, у якому ці об'єкти виникали і функціонували. Православні та греко-католицькі церкви зберегли риси традиційного дерев'яного зодчества, з типовою тридільною композицією. У більш пізній період спостерігається активне використання цегли та каменю. Римо-католицькі храми відзначаються більш чіткою базилікальною або зальною схемою. Монастирські комплекси характеризуються комплексною об'ємно-просторовою організацією. Каплиці демонструють широкий спектр об'ємних рішень. Синагоги мають специфічну об'ємно-просторову організацію. Аналіз об'ємно-планувальних рішень свідчить про складну ієрархію сакральних об'єктів. Вивчення об'ємно-планувальних рішень культових комплексів Івано-Франківської області в конфесійному та історичному розрізі дозволяє охопити багатовимірну картину розвитку сакрального будівництва.

Архітектурна організація культових споруд не існує у відриві від навколишнього простору. У межах Івано-Франківської області, де ландшафтне різноманіття поєднується з історично сформованою мережею поселень, культові комплекси інтегрувалися в природно-географічне середовище та структуру населених пунктів. Геоморфологічні особливості регіону суттєво впливали на розміщення культових об'єктів. У рівнинній частині області переважає розташування культових об'єктів у центрі поселення. Містобудівні умови історичних поселень Івано-Франківщини також визначали архітектурну композицію культових споруд. Питання орієнтації культових споруд відносно сторін світу, панівних вітрів, інсоляції, під'їздів було вкрай важливим. Особливого значення набувала взаємодія сакральних об'єктів із природним середовищем – водними об'єктами, лісами, скелями. Формальна композиція ансамблів також тісно пов'язана з умовами оточення. В умовах реконструкцій і перебудов спостерігається залежність архітектурної трансформації від ландшафту. Архітектурна організація культових комплексів Івано-Франківської області є результатом складної взаємодії релігійних, символічних, функціональних і просторових чинників.

На підставі попереднього аналізу можна сформулювати обґрунтовану типологічну схему класифікації культових комплексів Івано-Франківської області. Основними принципами побудови типологічної моделі є: комплексність, конфесійна приналежність, об'ємно-планувальна структура, функціональна повнота, етап історичного формування, а також містобудівне розташування. Запропонована схема передбачає п'ятирівневу типологічну градацію: за конфесійною приналежністю (православні, греко-католицькі, римо-католицькі, юдейські, протестантські); за функціональною структурою (парафіяльні, монастирські, капличні, церковно-громадські, синагогальні); за об'ємно-планувальними характеристиками (компактні однокомпонентні, лінійно-осьові, централізовані, ансамблеві розгорнуті, інтегровані в забудову); за історико-стилістичною належністю (традиційні народні, барокові, класицистичні, історизовані, модерністські, пострадянські); за містобудівним контекстом і ландшафтною прив'язкою (панорамні, центральні, периферійні, ізольовані, вбудовані). Така класифікація дозволяє описати кожен об'єкт багатофакторно й сприяє ефективному управлінню сакральною спадщиною регіону. У підсумку, типологізація культових комплексів Івано-Франківської області дозволяє створити методологічну основу для подальших аналітичних, проєктних та охоронних рішень.

8. Висновки

Ознайомившись із ключовими науковими підходами до класифікації культових споруд та провівши системний аналіз сакральної архітектури Івано-Франківської області, можна дійти комплексного висновку щодо особливостей її типології. Встановлено, що багатовікове співіснування християнських і юдейських релігійних традицій, поєднання народного зодчества з європейськими стильовими впливами, а також різноманітність географічних умов зумовили формування широкого спектра типів культових комплексів, кожен з яких відзначається своєрідною об'ємно-планувальною структурою, функціональною композицією та містобудівною роллю. Запропонована п'ятирівнева типологічна модель дозволяє системно описати й порівняти сакральні ансамблі регіону за низкою параметрів – конфесійних, морфологічних, функціональних, стильових та просторових. Особливої ваги набуває врахування взаємозв'язку між архітектурною формою, ландшафтним контекстом і символічним навантаженням споруд, що є характерним для регіональної традиції сакрального будівництва. Таким чином, наукова типологізація культових комплексів Івано-Франківщини створює ґрунт для подальших досліджень, збереження об'єктів культурної спадщини та їх інтеграції у сучасне архітектурно-містобудівне середовище.

Список літератури:

- 1) Babii, N. (2004). Orhanizatsiia kostelnoho prostoru v barokovii arkhitekturi ukrainskoho Prykarpattia [Organization of Church Space in the Baroque Architecture of the Ukrainian Carpathian Region]. *Narodoznavchi zoshyty* [Ethnographic notebooks]. №2. S. 312–319. (in Ukrainian).
- 2) Vecherskyi, V. (2002). *The Lost Objects of the Architectural Heritage in Ukraine*. Kyiv: NDITIAM: Holovkyivarkhitektura, 2002. 591 s. (in Ukrainian).
- 3) Vuianko, M. (2022). Kafedralnyi sobor Voskresinnia Khrystovoho v Ivano-Frankivsku (Stanyslavovi). *Druha polovyna XIX – seredyna XX st.* [The Cathedral of the Resurrection of Christ in Ivano-Frankivsk (Stanislaviv). The second half of the nineteenth and mid-twentieth centuries.]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 440 s. (in Ukrainian).
- 4) Zharkykh, M.I. *Istoriia obliku pamiatok arkhitektury v Ukraini* [The history of registration of architectural monuments in Ukraine]. URL: https://www.m-zharkikh.name/uk/Heritage/HistArchHeritage.html#google_vignette. (in Ukrainian).
- 5) Malaniuk, T. Z. (2014). Styl baroko v sakralnii arkhitekturi Prykarpattia druhoi polovyny XVII – 70-kh rr. XVIII st. [Baroque Style in the Sacred Architecture of Prykarpattia in the Second Half of the XVII - 70s of the XVIII Century]. *Karpatskyi kraj* [Carpathian Region]. №1. S. 45–60. (in Ukrainian).
- 6) Prybieha, L. V. (2007). *Dereviani khramy Ukrainskykh Karpat* [Wooden churches of the Ukrainian Carpathians]. Kyiv : Tekhnika. 168 s. (in Ukrainian).
- 7) Prybieha, L.V. (2016). *Arkhitekturna spadshchyna Ukrainy. Pamiatkookhoronnyi aspekt* [Architectural heritage of Ukraine. Monument protection aspect]. Kyiv : In-t kulturolohii NAM Ukrainy, 2016. 255 s. (in Ukrainian).
- 8) Slobodian, V. (1994). Tserkovna arkhitektura ukrainsiv pivdennoi Bukovyny [Church architecture of Ukrainians in southern Bukovyna]. *Arkhitekturna spadshchyna Ukrainy* [Architectural heritage of Ukraine]. №1. URL: https://www.derev.org.ua/biblio/articles/slob_bukov.htm. (in Ukrainian).
- 9) Taras, Ya. (2006). *The Ukrainian Wooden Church Architecture : il. slov.-dovid.* Lviv: [IN NANU]. 582 s. (in Ukrainian).
- 10) Terletska, Kh., Kosmii, M. (2022). Heneza ta peredumovy formuvannia arkhitekturnoi spadshchyny Prykarpattia [The Genesis and Prerequisites for the Formation of the Architectural Heritage of the Carpathian Region]. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia* [Modern problems of architecture and urban planning]. Vyp. 64. S. 119–133. (in Ukrainian).

11) Tymofiienko, V.I. (1995). Entsyklopediia arkhitekturnoi spadshchyny Ukrainy: tematychnyi slovnyk bahatotomnoho vydannia [Encyclopedia of the Architectural Heritage of Ukraine: Thematic Dictionary of the Multi-Volume Edition]. K.: [b.v.]. 365 s. (in Ukrainian).

Typologization of complexes of religious buildings in the Ivano-Frankivsk region: architectural and planning analysis

Bohdan Korolchuk

Department of Architecture and Civil Engineering, King Danylo University of Ivano-Frankivsk, Ukraine

ORCID 0009-0008-2741-850X

Abstract: The article is devoted to a comprehensive architectural and planning analysis of religious buildings in the Ivano-Frankivsk region and the substantiation of their typological classification. The study considers sacred architecture as an integral part of the historical and cultural heritage of the area, formed under the influence of centuries-old religious traditions, ethno-confessional diversity, local construction practices, and spatial conditions. The author identifies key methodological approaches to classifying religious complexes: confessional, functional, morphological, historical, stylistic, urban planning, phenomenological, and semiotic, as part of the modern European scientific tradition.

Based on the analysis of sources, conservation documentation, and field surveys, five main types of sacred buildings widespread in the region are identified: parish churches, monastery complexes, chapels, bell towers, and synagogues. The author describes the architectural organization, three-dimensional solution, functional content, and urban planning context for each type. The dependence of architectural solutions on geomorphological and planning conditions is traced, particularly the influence of relief, building density, and orientation to landscape dominants.

The article proposes a multilevel typological scheme for classifying religious complexes in the Ivano-Frankivsk region, which covers five criteria: confessional affiliation, functional structure, space-planning characteristics, style evolution, and urban planning location. The expediency of its use as a basis for further research, restoration programs, revitalization of sacred objects, and forming a policy for protecting architectural heritage is substantiated. The emphasis is placed on the need to preserve typological diversity as a resource of cultural identity and the potential for sustainable development of territories.

Keywords: religious complexes, sacred architecture, typologization, space-planning structure, confessional affiliation, Ivano-Frankivsk region, architectural heritage, urban environment.
